

EDYTA GAJOS¹

PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE W ROLNICTWIE – 20 LAT DOŚWIADCZEŃ I PERSPEKTYWY

W 2012 roku mija 20 lat od rozpoczęcia działalności przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, obecnie Agencję Nieruchomości Rolnych, która podjęła się misji przekształceń własnościowych w rolnictwie. W 1991 roku Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie zorganizowała konferencję naukową na temat przekształceń. Kolejna zorganizowana została w 1995 roku, a następnie organizowano cyklicznie. Kontynuując tę tradycję, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie 5 grudnia 2012 roku zorganizowała w Auli Kryształowej SGGW konferencję naukową podsumowującą dotychczasowe osiągnięcia w tej dziedzinie i omawiającą perspektywy na przyszłość, zatytułowaną „Przekształcenia własnościowe w rolnictwie – 20 lat doświadczeń i perspektywy”.

Otwarcia konferencji dokonał Kierownik Katedry Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw SGGW, prof. dr hab. Henryk Runowski, który przywitał przybyłych gości i omówił tematykę konferencji. Uzasadniając celowość jej zorganizowania, wspominał o pierwszej konferencji na temat przekształceń własnościowych w rolnictwie, która odbyła się w 1991 roku. Przywołał słowa prof. dr. hab. Antoniego Leopolda, który stwierdził wtedy, że przekształcenia w rolnictwie powinny być oparte na własności prywatnej. Podkreślił jednocześnie, że prywatyzacja powinna być nie celem samym w sobie, lecz środkiem do osiągnięcia efektywnego wykorzystania zasobów. Cel obecnej konferencji prof. dr hab. Henryk Runowski określił jako spojrzenie w przeszłość i przedstawienie zaleceń na przyszłość. Następnie prof. dr hab. Henryk Runowski poprosił o zabranie

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Katedry Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (e-mail: edyta_gajos@sggw.pl).

głosu Prorektora ds. Dydaktyki, prof. dr. hab. Bogdana Klepackiego. W dalszej kolejności przybyłych gości powitał Dziekan Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW, dr hab. Jarosław Gołębiowski. W konferencji wzięli udział przedstawiciele władz Uczelni i Wydziału, naukowcy z licznych uczelni i instytutów badawczych w kraju oraz przedstawiciele agencji i instytucji rządowych i pozarządowych. Licznie przybyły także osoby prywatne bezpośrednio związane z tematem przekształceń własnościowych w polskim rolnictwie.

Merytoryczna część konferencji podzielona została na dwie sesje problemowe: „Organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania i skutki przekształceń własnościowych w rolnictwie” oraz „Społeczno-prawne uwarunkowania i skutki przekształceń własnościowych w rolnictwie”.

Na pierwszej sesji, której przewodniczył prof. dr hab. Bogdan Klepacki, Prorektor SGGW ds. Dydaktyki, zaprezentowano 5 referatów:

- *Rolnictwo polskie i jego otoczenie w latach 1990–2012 – cienie i blaski*, prof. dr hab. Henryk Runowski,
- *Przesłanki i uwarunkowania przekształceń własnościowych w rolnictwie*, prof. dr hab. dr h.c. Wojciech Ziętara,
- *Kierunki rozdysponowania mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa*, dr Bogdan Podgórski,
- *Procesy restrukturyzacji i działalność hodowlana spółek Agencji Nieruchomości Rolnych*, dr Mirosław Helta,
- *Węgierska droga od własności prywatnej do własności państwowej*, dr hab. Adam Sadowski, prof. Uniwersytetu w Białymstoku.

Prof. dr hab. Henryk Runowski w swojej prezentacji omówił zmiany, jakie zaszły w polskim rolnictwie i jego otoczeniu. Pierwszym aspektem były zmiany demograficzne, jakie nastąpiły w okresie ostatnich 20 lat. W całej Europie, w tym w Polsce, nastąpiło zatrzymanie przyrostu liczby ludności. W wielu krajach liczba ludności wręcz spada. Jednocześnie wydłuża się przeciętna długość życia. Wszystko to wpływa na zapotrzebowanie na żywność. Kolejnymi omawianymi przez niego aspektami były skutki przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i zmiany w sytuacji ekonomicznej polskiego rolnictwa. W ciągu ostatnich 20 lat wyraźnie poprawił się parytet dochodowy. Po przystąpieniu do Unii Europejskiej polskie rolnictwo zostało znacząco dofinansowane. Rolnicy otrzymali dopłaty bezpośrednie, co pozwoliło na wzrost dochodów ludności wiejskiej. Negatywnymi zjawiskami były: brak znaczących przemian strukturalnych oraz nierówny dostęp do środków na inwestycje.

Prof. dr hab. dr h.c. Wojciech Ziętara przedstawił przesłanki przekształceń własnościowych w rolnictwie i przyjęte sposoby przeprowadzenia tego procesu. Wymienił kilka grup przesłanek stojących za procesem przekształceń: prawne (m.in. miejsce i rola właściciela, zasady podziału zysku i wynagrodzeń), ekonomiczne (m.in. inflacja, wzrost zadłużenia, pogorszenie wyników finansowych), organizacyjne (koncentracja organizacji). Dodatkowo występowało zagrożenie korupcją i dziką prywatyzacją. Sam proces przekształceń polegał na przejęciu mienia do zasobu Skarbu Państwa, następnie przygotowaniu programu restrukturyzacji i zagospodarowaniu mienia Skarbu Państwa. Główne kierunki zagospodarowania to dzierżawa i sprzedaż.

Dr Bogdan Podgórski omówił kierunki rozdysponowania mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP). Przedstawił grunty przyjęte do ZWRSP i grunty rozdysponowane w kolejnych latach. W pierwszych latach przekształceń głównym kierunkiem rozdysponowania mienia była dzierżawa. Następnie skupiono się na sukcesywnej sprzedaży ziemi. Obecnie nierozdysponowane pozostają głównie grunty o nieokreślonym prawie własności i grunty mniej atrakcyjne położone na niewielkich działkach i o niskiej klasie bonitacyjnej.

Kolejny prezynter, dr Mirosław Helta, przedstawił procesy restrukturyzacji spółek Agencji Nieruchomości Rolnych. Omówił przebieg procesu zmian w spółkach ANR, zmiany w ich strukturze i funkcjonowaniu. Na początku lat 90. zlikwidowano państwowe Stacje Hodowli Roślin, Ośrodki Hodowli Zarodowej oraz Stadniny Koni i Stada Ogierów. Mienie zostało przekazane do ZWRSP i miało zostać ponownie rozdysponowane, zgodnie z obowiązującą ustawą. Na bazie zlikwidowanych przedsiębiorstw państwowych powstały jednoosobowe spółki Agencji. W kolejnych latach następowała systematyczna prywatyzacja. Obecnie pod kontrolą Agencji jest 46 spółek, z początkowych 132.

Jako ostatni referat przedstawił dr hab. Adam Sadowski, prof. Uniwersytetu w Białymstoku. Omówił on węgierskie doświadczenia w zakresie przekształceń własnościowych w rolnictwie. W rolnictwie węgierskim przed I wojną światową dominowała własność prywatna. Struktura prawno-organizacyjna była dwubiegunkowa – z jednej strony były wielkie majątki ziemskie, z drugiej małe i bardzo małe gospodarstwa indywidualne. W procesie nacjonalizacji najpierw zlikwidowano duże majątki ziemskie, których ziemię przekazano drobnym rolnikom. Następnie grunty te stopniowo przejmowały państwowe gospodarstwa rolne. Proces ponownego przeniesienia prawa własności do osób prywatnych rozpoczęto od zwrócenia mienia będącego własnością rolniczych spółdzielni produkcyjnych. W dalszej kolejności zajęto się ziemią będącą w posiadaniu państwa. Prawo do zwrotu majątku mieli rolnicy, którzy utracili go po II wojnie światowej oraz w latach 70. i 80. ubiegłego wieku. Część ziemi odkupili byli właściciele, część nowi nabywcy.

Podczas drugiej sesji, której przewodniczył dr hab. Jarosław Gołębiowski, Dziekan WNE, zaprezentowano 3 referaty:

- *Spoleczne implikacje przekształceń sektora państwowego w rolnictwie*, prof. dr hab. Eugeniusz Niedzielski,
- *Przekształcenia własnościowe PGR-ów a problem bezrobocia*, dr Józef Pyrgies, mgr Kornel Szyndler,
- *Podstawy prawne przekształceń własnościowych w rolnictwie i ich ewolucja*, prof. dr hab. Paweł Czechowski, dr Adam Niewiadomski.

Prof. dr hab. Eugeniusz Niedzielski omówił społeczne aspekty przekształceń własnościowych w rolnictwie. Przedstawił najważniejsze cechy zjawisk społecznych związanych z procesem przekształceń własnościowych – duże rozmiary zjawiska, koncentracja w regionach słabo zurbanizowanych, wyalienowanie środowisk, cechy społeczno-zawodowe i mentalnościowe, zmniejszające atrakcyjność byłych pracowników PGR na rynku pracy oraz następstwa długotrwałego braku pozytywnych zmian. Problemy te są efektem 40 lat „paternalizmu pegeerowskiego”.

Jednym ze zjawisk wspomnianych przez prof. dr. hab. Eugeniusza Niedzielskiego jest bezrobocie „popegeerowskie”, które szczegółowo omówili dr Józef Pyrgies i mgr Kornel Szyndler. Bezrobocie to ma charakter masowy, ponieważ jest następstwem utraty pracy w krótkim czasie przez wielu pracowników. Koncentruje się ono w osiedlach byłych pracowników PGR. Rodzi to wiele negatywnych konsekwencji związanych z kumulowaniem się problemów związanych z izolacją przestrzenną (m.in. brak pozarolniczych źródeł zarobków, oddalenie od terenów zurbanizowanych) i społeczną (m.in. jednorodna grupa bezrobotnych pracowników, negatywne wzorce dla młodzieży). Agencja Nieruchomości Rolnych była jedną z wielu instytucji walczących z bezrobociem w tym środowisku. Problem bezrobocia „popegeerowskiego” jest jednak nadal znaczący i pozostaje nierozwiązany.

Ostatni referat w tej sesji, zaprezentowany przez prof. dr. hab. Pawła Czechowskiego i dr. Adama Niewiadomskiego, dotyczył przesłanek prawnych przekształceń. Wskazano na zmiany, jakie zaszły w prawodawstwie dotyczącym przekształceń własnościowych w rolnictwie w ciągu ostatnich 20 lat. Zmiany prawne niejednokrotnie przebudowywały całą koncepcję przekształceń własnościowych w rolnictwie. Razem z nowelizowaną wielokrotnie ustawą o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa zmianie ulegały zadania i kompetencje ANR.

W dyskusji udział wzięli: Marcin Schirmer – wiceprezes Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego, Adam Tański – były prezes Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, Kornel Szyndler – były pracownik Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, dr Mirosław Helta, Jerzy Mańkowski – prezes Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego oraz prof. dr. hab. Tadeusz Barszczyk. Podjęto problem reprivatyzacji i braku ustawy reprivatyzacyjnej. Dyskutowano na temat sposobu działania AWRSP (obecnie ANR), jego słuszności i skuteczności. Kolejnym istotnym problemem były sposoby walki z bezrobociem byłych pracowników PGR.

Podsumowania konferencji dokonał prof. dr. hab. Henryk Runowski, który wskazał na najważniejsze wnioski płynące z konferencji:

1. Na świecie, w przeciwieństwie do Europy, w tym Polski, przyrasta liczba ludności, a tym samym rośnie popyt na produkty żywnościowe. Wzrost popytu na produkty rolne jest dodatkowo potęgowany przez rosnące zapotrzebowanie na te produkty w krajach o dużej dynamice gospodarczej i wzrastających dochodach ludności (m.in. kraje Azji) oraz rosnące zapotrzebowania na produkty rolne na cele energetyczne. Powoduje to wzrost cen produktów rolnych w skali światowej.

2. Żywność pozostaje ważnym elementem w funkcjonowaniu poszczególnych krajów i kontynentów. Dynamika wzrostu produkcji rolnej na świecie jest zróżnicowana. Niektóre kraje wyraźnie wzmacniają swoją pozycję w produkcji i obrocie międzynarodowym, inne ją osłabiają, a jeszcze inne, w tym Unia Europejska, mogą ją w przyszłości ograniczyć.

3. Cele Unii Europejskiej, w tym między innymi przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, szczególna troska o ochronę środowiska naturalnego, dobrostan zwierząt czy zrównoważony rozwój, są ważne i słuszne. Część z nich jest jednak realizowana kosztem produkcji żywności. W tej sytuacji Europa ze swoim pionierskim podejściem do ekologii może w przyszłości coraz bardziej uzależniać się od dostaw żywności z innych kontynentów. By temu przeciwdziałać, konieczne

jest dostrzeżenie znaczenia produkcyjnej funkcji rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego.

4. Również w Polsce konieczna jest troska o wzmacnianie produkcyjnej roli rolnictwa. Pomimo wzrostu salda handlu zagranicznego produktami żywnościowymi ogółem na niektórych rynkach rolnych obserwowane są tendencje niekorzystne. Należy im przeciwdziałać. Tym samym przekształcenia własnościowe w polskim rolnictwie powinny sprzyjać umacnianiu jego produkcyjnej funkcji.

5. W wyniku procesu prywatyzacji rolnictwa państwowego powstało wiele wysokotowarowych, zdrowych ekonomicznie, nowoczesnych i konkurencyjnych dużych gospodarstw rolnych. Jest to ważne osiągnięcie minionego dwudziestolecia. Osłabianie ich pozycji konkurencyjnej na jednolitym rynku europejskim, między innymi poprzez pozbawianie ich części gruntów (do 30%) w celu powiększania obszaru gospodarstw indywidualnych, nie jest uzasadnione. Podobnie ewentualne próby reprivatyzacji majątku będącego w użytkowaniu dzierżawców dużych gospodarstw rolnych mogą prowadzić do niekorzystnych zjawisk o charakterze produkcyjnym i społecznym. Reprivatyzacja jest bardzo ważna z punktu widzenia sprawiedliwości dziejowej i wymaga szybkiego rozwiązania. Z uwagi na zagospodarowanie przejętych po wojnie majątków ziemskich, a następnie zrestrukturyzowanych państwowych gospodarstw rolnych przez nowych użytkowników (dzierżawców i nowych właścicieli) zwrot tych majątków w naturze ich pierwotnym właścicielom jest niemożliwy lub ograniczony. Problem ten wymaga zatem rozwiązania w ramach innego niż zwrot w naturze sposobu rekompensaty z tego tytułu. W przeciwnym razie w miejsce jednej grupy poszkodowanych (byłych właścicieli ziemskich) pojawiłaby się nowa grupa poszkodowanych (dzierżawców gospodarstw rolnych lub nowych właścicieli).

6. Ważną rolę w polskim rolnictwie odgrywają powstałe na majątku byłych gospodarstw państwowych spółki hodowli roślin i zwierząt Agencji Nieruchomości Rolnej (ANR). Stanowią one miejsce tworzenia i upowszechniania postępu biologicznego w polskim rolnictwie. Ich osiągnięcia w dziedzinie efektów produkcji roślinnej i wydajności jednostkowej zwierząt nie ustępują przodującym gospodarstwom rolnym w krajach zachodnioeuropejskich. Jest to między innymi zasługą zrealizowanych programów inwestycyjnych, przy wsparciu finansowym ANR, oraz organizowanej przez ANR działalności szkoleniowej prowadzonej przez zagranicznych i krajowych ekspertów. Dzięki temu spółki hodowlane mogą być wyznacznikiem pożądaných kierunków zmian organizacyjno-technologicznych w innych polskich gospodarstwach.

7. Przekształcenia własnościowe dotyczyły nie tylko przejęcia i zagospodarowania ziemi i majątku byłych PGR, ale również zadłużenia i mieszkań pracowników oraz restrukturyzacji zatrudnienia. Wraz majątkiem Agencja przejęła (około 2 mld nowych złotych długu), a następnie rozwiązała problem zadłużenia, co nie było zadaniem łatwym. Podobnie dokonała sprzedaży przejętych mieszkań, z dużym upustem cenowym (do 90%), byłym pracownikom.

8. Poważnym problemem społecznym, jaki pojawił się na początku przekształceń własnościowych, a który istnieje do dnia dzisiejszego, jest zjawisko bezrobocia na terenach popegeerowskich. W ocenie tego zjawiska należy mieć na uwadze to, że przyczyną bezrobocia był wysoki poziom zatrudnienia w PGR w czasach poprzedniego systemu gospodarczego. Przejście na zasady gospodarki rynkowej

więzało się z koniecznością redukcji przerostów zatrudnienia. Z około pół miliona zatrudnionych w PGR-ach jedna trzecia pracowników utraciła swoje miejsce pracy jeszcze przed powołaniem Agencji. Na początku działalności Agencji dalsza połowa z przejętej liczby pracowników została pozbawiona pracy. Tym samym na terenach popegeerowskich powstała duża rzesza bezrobotnych. Wynikało to z konieczności dostosowania zatrudnienia do warunków rynkowych funkcjonowania przedsiębiorstw rolnych. Pomimo podejmowanych prób ograniczania skutków bezrobocia (stypendia dla młodzieży, szkolenia w celu przekwalifikowania się byłych pracowników, zapomogi oraz pomoc w finansowaniu modernizacji infrastruktury mieszkaniowej) w ramach programów Agencji nie udało się rozwiązać wielu problemów bezrobocia, czego skutki są obserwowane do dziś. Tereny te wymagają wsparcia w zakresie aktywizacji ludności i rozwoju przedsiębiorczości, skierowanego szczególnie do ludzi młodych.

9. Problematyka przekształceń własnościowych rolnictwa państwowego, pomimo upływu dwudziestu lat, nadal wywołuje różnorodność ocen zarówno w zakresie podstaw prawnych, kierunków i form, jak i efektów ekonomiczno-społecznych tego procesu. Jedną z przyczyn takiego stanu jest brak szerszych wielopłaszczyznowych badań z tego zakresu. W interesie ogólnospołecznym jest podjęcie takich badań, a w ich następstwie – działań, które umożliwią przewyżczenie barier rozwoju wsi i jej mieszkańców na obszarach popegeerowskich.

Na zakończenie konferencji prof. dr hab. Henryk Runowski podziękował prelegentom za wygłoszenie interesujących referatów, moderatorom, uczestnikom konferencji oraz współpracownikom z Katedry Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw SGGW za pomoc w organizacji konferencji.

Wszystkie referaty zgłoszone na konferencję zostaną wydane w późniejszym terminie w okolicznościowej monografii i czasopiśmie naukowych.